

Kulturhistorie – etnohistorie – mikrohistorie

Et metodisk-programmatisk oplæg til en industrialismens socialhistorie

Af Flemming Mikkelsen

I. Metode- og holdningsaspekter

Formålet med denne artikel er ikke at skabe rammerne for »the world we have lost« (jvf. Peter Lasletts bog af samme navn fra 1965), derimod håber jeg at kunne formidle nogle redskaber til en forståelse af den nuværende og fremtidige sociale orden i og med at denne er udsprunget af og bundet til befolkningens historiske identitet, en identitet som ikke længere har rod i det danske bondesamfund, men som jeg her ser som et resultat af industrialismens og urbanismens fremkomst, vækst og dominans.

Hvad jeg har i tankerne som grundlag for en forskningsindsats med dette formål for øje er ikke den »nye økonomiske historie« med sit vækstparadigme og sine *kontrafaktiske* hypoteser baseret på den neo-klassiske model af »homo oeconomicus«,¹ men nogle nye forskningsretninger og begreber – »new social history«, »new urban history«, etnohistorie, totalhistorie, strukturhistorie, psykohistorie – der søger at beskrive og forklare mennesket i sin samfundsmæssige helhed, i nær tilknytning til hverdagslivet og i videre forstand til

de sociale strukturer, institutioner og forandringer.²

Den engelske historiker E. J. Hobsbawm, der på den mest indflydelsesrige måde har været fortaler for de nye tendenser i socialhistorien, har i en artikel fra 1971³ opstillet seks grupper omfattende de senere års videnskabelige temaer og landvindinger:

1. Demografi og slægtskabsbånd
2. Studier over byudvikling
3. Klasser og sociale grupper
4. Studier i »histoire des mentalites«, eller den kollektive bevidsthed eller kultur som det opfattes af antropologerne
5. Samfundets transformationsproces (som f.eks. modernisering eller industrialisering)
6. Sociale bevægelser og sociale protester

Fælles for disse emner, som med rette kan anses som begyndelsen til et paradigmeskift, er en betoning af strukturer og processer analyseret i en tværgående og fremdeles, tids-

-
1. Om de nye retninger indenfor den økonomiske historie se A. Gerchenkron: »Metodologiska problem i den ekonomiska historien«, og Douglass North: »En ny europeisk økonomisk historia«, begge i R. Bunte & L. Jörberg, red.: Problem i världsekonomin historia (Lund 1970). Peter Temin, ed.: »New Economic History« (Penguin Books 1973). Selve vækstproblematikken har fået sit standardværk med, »The Fontana Economic History of Europe« (red. Carlo M. Cipolla). De fire første bind er blevet anmeldt af R. H. Tilly: »Das Wachstumsparadigma und die europäische Industrialisierungsgeschichte« i Geschichte und Gesellschaft, 3 Jahr.H 1. Her hjemme kan henvises til økonomen Svend Åge Hansens studier i skriftværket fra Institut for økonomisk historie.
  2. Jvf. følgende værker og oversigtsartikler, Jürgen Kocka: »Sozialgeschichte-Strukturgeschichte-Gesellschaftsgeschichte«, i Archiv für Sozialgeschichte, XV. Band 1975. H. G. Gutman: »Work, Culture, and Society in Industrialising America, 1815–1919«, i The American Historical Review, vol. 78, nr. 3, 1973. John Modell: »Die »Neue Sozialgeschichte« in Amerika«, i G.G.l. Jahrg. H. 1. R. Braun: »Probleme der sozio-kulturellen Wandels im 19. Jahrhundert«, i G. Wiegelman, hersg.: Kulturellen Wandel im 19. Jahrhundert (Gött. 1973). W. Zorn: »Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte« (2. Auflage, München 1974).
  3. E. J. Hobsbawm: »From Social History to the History of Society«, i Daedalus 1971, p. 33.

Flemming Mikkelsen, f. 1946, cand.mag. (historie/samfundsfag, Kbh.) 1976. Forskningsass. under projektet »Arbejderindringer, -kultur og levevilkår 1900–1950«.

mæssig sammenhæng og alene muliggjort gennem en fag- og metodeintegration historie og samfundsvidenskaberne imellem.⁴

Dette har for det første ført til en mere eksakt og omfattende begrebs- og teoridannelse blandt andet i forbindelse med den udbredte anvendelse af kvantitativ metode og *teknik*⁵, for det andet har man inddraget nye kildegrupper af kvantitativ såvel som kvalitativ proveniens (folketællingslister, kirkebøger, erindringer, prosalitteratur, skolebøger, sange, etc.) og samtidig formået at stille nye spørgsmål til traditionelle kilder. For det tredje har historikerne i flere tilfælde vendt blikket bort fra den dominerende kultur for i stedet at beskæftige sig med hidtil oversete minoriteter og subkulturer, for ikke at nævne de mange tabuagtige emner strækkende sig fra familieintimitet til døden i en social sammenhæng.

De omtalte aspekter har alle noget at gøre med Annales-skolens fremhævelse af »histoire des mentalités« (kollektive bevidsthedsformer) som begrebscenter for en kontakt mellem historie og antropologi med inddragelse af socialpsykologiske, kulturhistoriske, etnografiske og folkloristiske synsmåder.⁶ De kollektive bevidsthedsformer skal her forstås som de subjektive, ubevidste og ureflekterede handlingsaspekter og forestillingsnormer, ikke afgrænset til det gruppe- og klassetypiske, men analyseret indenfor trekantforholdet

samfund, kultur og individ. Konsekvenserne for historikeren bliver derefter i følge Th. Nipperdey at, »man untersuchen muss, wie die kulturelle Überlieferung gesellschaftliche Strukturen und Attitüden, persönliche Verhaltensdispositionen prägt; dass man untersuchen muss, wie die gesellschaftlichen Strukturen und die personalen Strukturen, insbesondere die Grundtypen, die Charaktere einer Gesellschaft und ihrer Gruppen, wechselseitig voneinander abhängig sind.«⁷ Dette temakompleks, som historievidenskaben i denne sin antropologiske dimension har taget op, virker efter min mening både lovende og vedkommende: familien, barndommen, skolegangen, opdragelsen, seksualiteten, ernæringen, fritiden, sygdom, alderdom, døden, personlighedstyper og kvindefrigørelse for blot at nævne nogle få. Det er tillige nærliggende at medtage de mere bevidste og målrettede handlingsstrukturer forstået som politisk og strategisk tænkning og adfærd, hvor politik og styring opfattes som tendenser til maksimering af menneskelig selvbestemmelse.

En anden måde at trænge ind på fænomenet kollektiv bevidsthed og adfærd for derigennem at få mere at vide om de mangesidige metodiske implikationer er ved hjælp af begreberne »Alltag« og »Veralltäglicung« (oprindeligt efter den tyske sociolog Max Weber) d.v.s. hverdagslivet og de processer som

4. Hans-Ulrich Wehler behandler i sine to bøger »Geschichte als Historische Sozialwissenschaft« (Suhrkamp 1973) og »Modernisierungstheorie und Geschichte« (Gött. 1975) historievidenskabens forhold til sociologien, økonomien, psykologien og politologien.

5. H. ang. kvantificering i historievidenskaben se B. Schiller & B. Odén: »Statistik för historiker« (Uppsala 1970).

6. Forholdet mellem historie og antropologi er fra historikernes rækker især taget op af Th. Nipperdey: »Kulturgeschichte, Sozialgeschichte, historische Anthropologie« i Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 55 Bd., 1968. Keith Thomas: »History and Anthropology«, i Past & Present nr. 24, 1963. W. Lepenies: »Geschichte und Anthropologie. Zur wissenschaftshistorischen Einschätzung eines aktuellen Disziplinenkontakts«, i G.G.I. Jahrg./Heft 2/3. Samme: »Probleme einer Historischen Anthropologie«, i R. Rürup (hersg.): Historische Sozialwissenschaft (Gött. 1977). Antropologernes indgang til emnet se F. Barth: »Synkron komparasjon«, i Studier i historisk metode 6. A. Heuss: »Zum Problem einer geschichtlichen Anthropologie«, i H-G Gadamer, P. Vogler, hersg.: Neue Anthropologie, bd. 4, Kulturanthropologie (Stutt 1973). Annales-skolen se M. Wüstemeyer: »Die Annales: Grundsätze und Methoden ihrer neue Geschichtswissenschaft«, i VSWG, 54, 1967 og V. Ritter: »Ein Versuch systematischer Aneignung von Geschichte: die Schule der Annales«, i I. Geiss und R. Tamchina (hersg.): Ansichten eines künftigen Geschichtswissenschaft I (Münch. 1974). Nyere fransk historieskrivning er omtalt hos Kai Aalbæk-Nielsen: »Historie. Struktur og eksistens« (Kbh. 1970). Nye linier indenfor dansk folkemindevidenskab se F. Hemmersam i Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, nr. 1, 1973, p. 51–55.

7. Nipperdey, i VSWG, 1968, p. 157.

gør at noget bliver gjort til hverdag.⁸ En begrebslig afklaring vil her være på sin plads.

Hverdagslivet karakteriseres ved to begreber struktur og institutioner: de fleste af vore erfaringer med andre mennesker består af rutine, altså gentagelser der kun ændrer sig langsomt i løbet af en længere periode, af sociologer præciseret som strukturer, nemlig det netværk af mønstre i hvilke individer handler i rutinesituationer. Regulerende for denne væremåde er i videre forstand værdier, normer og i snævrere forstand juridiske sanktioner, i almindelighed kaldet institutioner.

Hverdagslivet bestemmes også ved at mennesket »vokser ind i en stadig ekspanderende cirkel af sociale og institutionelle forbindelser«⁹. Denne udvikling og dens stadier kendetegner og er genkendelig for alle mennesker mens de konkrete sociale erfaringer er forskellige. Den biografiske metode, med dens tidlige og sociale dimensioner fordrer, at man undersøger mennesket i dets forskellige faser. Det være sig fødsel, barndom, ungdom og videre, for der er som P. Aries¹⁰ har gjort os opmærksom på, grund til at tro at disse livsstadier med tiden har ændret sig, både de indre livsformer, men også hvad angår det omgivne samfunds holdning og reaktioner. Dermed har jeg allerede berørt den sociale sfære, for dagligdagen defineres ikke alene af de personlige kontakters mikroverden (ansigt til ansigt relationer), men bringer også den enkelte i forbindelse med anonyme, abstrakte og fjerne makroinstitutioner så som organisationer, partier, staten og bør derfor inddrages i analysen af de forskellige faser i udviklingen.

Til slut nogle bemærkninger om hidtil implicite antagelser, nemlig forholdet mellem mikro- og makrohistorie. Analytisk set har jeg

stræbt efter en helhedsbeskrivelse (holisme) af den menneskelige adfærd og dens strukturelle og institutionelle betingelser¹¹. Denne »etnografiske« indfaldsvinkel refererer til et kompleks af sammenhængende fænomener som dele af livet »på et sted«. Hermed hentyder jeg ikke til lokalhistorie lig med en bestemt lokalitets historie (lokalitetshistorie), men rettere til nødvendigheden af en mikrohistorie der indenfor visse geografiske rammer beskriver og forklarer individer og sociale grupper i relation til demografiske, økonomiske, sociale, kulturelle og sociopolitiske faktorer.¹² Mikrohistorie som metode bliver derfor en del af makrohistorien, for de interaktionsformer den vil undersøge er i deres multidimensionalitet og abstraktionsniveau almene og grundlæggende for den sociale orden. Dette må ikke foranledige en til at tro at de er uforanderlige, men de er fundamentale for samfundet i og med at de ændrer sig langsomt, de udgør med andre ord de lange linier i historien (»la longue duree«)¹³.

I det følgende afsnit vil jeg søge at gå mere konkret til værks omkring temaet industrialisme og urbanisme. To centrale og indbyrdes forbundne socioøkonomiske fremtoninger gjorde sig gældende: kapitalistklassens økonomiske og politiske foretagsomhed og arbejderklassens fremkomst, udvikling og organisationsdannelse.

II. Foretagergruppen og arbejderklassen i det industriel-urbane system

De mikrohistoriske, etnohistoriske og biografiske overvejelser er selvfølgelig behæftet med

8. P. Berger & B. Berger: »Sociology: A Biographical Approach« (Penguin Books 1976) kap. 1, forfatterne lægger sig tæt op af den »humanistiske« og fænomenologiske skole. Se tillige A. Schutz & Th. Luckmann: »The Structures of the Life-World« (Lond. 1974).

9. Berger & Berger, p. 21.

10. Philippe Aries: »Centuries of Childhood« (Penguin 1973).

11. F. Berkhofer: »A Behavioral Approach to Historical Analysis« (New York 1969) p. 266.

12. Begreberne mikro- og makrohistorie og forholdet til lokalhistorien er blevet behandlet af V. Dybdahl i »Heimen«, 1972, XV, Lad os afskaffe lokalhistorie, (omtalt i Lokalhistorisk Journal, 1. årg. nr. 3, 1972, p. 11-13). Om udviklingen indenfor lokalhistorie se i øvrigt K. Prange: »Hvorfor lokalhistorie?« (Kbh. 1971).

13. Metodiske overvejelser om de lange linier i historieforskningen se B. Schiller: »Shortage and Plenty. Long term and short term factors and research problems in contemporary history«, i Scandinavian Journal of History, vol. 1, nr. 1, 1976.

nogle klare afgrænsninger. Hvad jeg har villet fremhæve er dels et holdningsaspekt («historisk identitet») og dels mulighederne for en integreret fremstilling med de konsekvenser det vil få for de historiske forklaringers natur¹⁴. Endelig vil det fremgå at hovedvægten er lagt på studiet af de sociale klassers interne differentiering, ud fra den hypotese at, »the relationship between classes is partly a function of the relationship of strata within classes«. ¹⁵ Dertil kommer at V. Dybdahl tidligere har beskæftiget sig med det opportune i at dele befolkningen i klasser.¹⁶

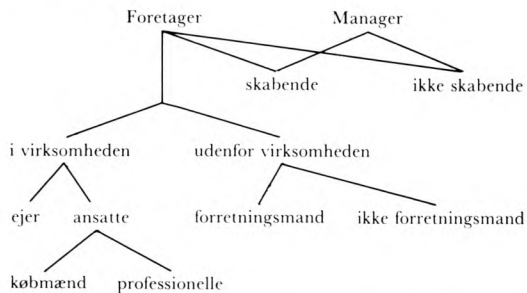
A. Foretagergruppen og det industrielle system

I mere almindelig forstand anvendes begrebet foretager (entrepreneur, Unternehmer) om enhver der leder en industriel virksomhed og beskæftiger betalt arbejdskraft. En mere specifik betydning har det fået i den empirisk økonomiske og økonomisk historiske litteratur om økonomisk udvikling, konjunkturbevægelser såvel som økonomisk vækst. Økonomen Joseph Schumpeter¹⁷ og historikeren Fritz Redlich¹⁸ har som det essentielle i definitionen fremhævet foretagerens skabende og innoverende kraft og specielle sans for »risk-taking«, egenskaber der kunne føre virksomheden frem og i sin kollektive form omfattede industrielle sektorer eller endog hele nationer. Industrielle innovationer refererer til forandringer i produktionsteknikken og til fornyelse i virksomhedsorganisationen. Tager vi derfor hensyn til begge udlægninger bliver det muligt at skelne mellem en skabende og en ikke skabende foretager.

Med den industrielle vækst, kapitalkoncentrationen og de nye selskabsformer udvidedes og differentieredes foretagerens funkti-

oner. Idealtypisk kan man herefter sondre mellem foretageren der bestemte virksomhedens målsætning og stilling på markedet, en udadrettet funktion, og managerens mere indadrettede funktion, der bestod i at få de enkelte led i fabrikken til indbyrdes at fungere på den mest hensigtsmæssige måde, så markedets krav til firmaet opfyldtes. En tredje type er kapitalisten udenfor virksomheden som indskød kapital og/eller viden til fremme af driften.

Sammenfattende kan følgende skema opstilles:¹⁹

Den realhistoriske foretagertype svarer ikke altid til den idealtypiske, f.eks. var og er det normalt at finde begge funktioner hos samme person i mindre og mellemstore virksomheder. Idealtypens anvendelighed for historikeren er derfor i første række betinget af dens heuristiske værdi, d.v.s. udvælgelsen af foretagere efter deres position og placering i beslutningsprocessen, i anden række fremhæves de sociokulturelle faktorer som drivkræfter til samfundsmæssig udvikling.

Da jeg med Cochran²⁰ antagelsesvis går ud fra, at de personer der varetager særlige foretagerfunktioner, ikke er tilfældigt udvalgte, men repræsenterer en begrænset gruppe indenfor nogle sociokulturelle rammer, og fordi jeg samtidig, som et resultat af det aktørorienterede metodevalg, fortolker foretagerakti-

14. Erik Allardt: »Om sociologiska forklaringsars natur«, i Studier i Historisk Metode IV, p. 112.

15. Robert X. Gray: »The Labour Aristocracy in the Victorian Class Structure«, i F. Parkin, ed.: The Social Analysis of Class Structure (Lond. 1974) p. 29.

16. V. Dybdahl: »Socialhistorie i købstæderne« (Århus 1972).

17. J. Schumpeter: »Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung« (1911).

18. F. Redlich: »Der Unternehmer. Wirtschafts- und Sozialgeschichtliche Studien« (Gött. 1964).

19. Ibidem p. 360–62.

20. Thomas C. Cochran: »The Entrepreneur in Economic Change«, i Exploration in Entrepreneurial History, 2. ser., 3, 1965–66, p. 25–26.

vitet som et system af handlinger af enkelt-individer og grupper der tilhører en bestemt kategori af mennesker som udfører nogle socialt fastlagte roller, er det muligt præcist at angribe vor problemstilling fra to vinkler: man kan forske i bestemte handlinger og man kan undersøge de handlende personer. Begge fremgangsmåder supplerer hinanden og uddyber analysen af foretagernes placering i den socioøkonomiske proces.

Handlinger er i denne forbindelse de værdier og motiver, der leder mennesker til at udnytte muligheder, at drage fordel af favorable økonomiske situationer og omsætte information og ny viden til profitabel virksomhed.

Motiverne kan være mange og skjulte. Harvard-psykologen David McClelland²¹ har med begrebet »the need for achievement« (n Achievement) defineret som, »a desire to do well, not so much for the sake of social recognition or prestige, but to attain an inner feeling of personal accomplishment«, søgt at få hold på et præstationsmotiv der stod for rationalisme, af forfatteren sat i forbindelse med Max Webers »Geist des Kapitalismus«.

Opgaven bliver herefter at få klarlagt hvilke samfundsgrupper der var særligt præstationsmotiveret (høj n Achievement) og hvad årsagerne hertil kunne være. Th. Cochran²² er tilbøjelig til at pege på børneopdragelsen, skoleuddannelsen og familielivet, mens R. Braun²³ søger at forklare købmændsgruppens særegne præstationsorientering ud fra de rene erhvervsmæssige funktioner hvor konkurrencemotivet var fremherskende og hvor normer der virkede begrænsende på slige aktiviteter ikke var velsete blandt købmænd.

En anden måde at præcisere de omtalte (social)psykologiske faktorer er ved at vurdere foretageren, ikke som en personligheds-

type, men i egenskab af en status eller rolle defineret som en forventet ensartet optræden af personer i særlige sociale situationer.²⁴ Antropologen Fr. Barth er imidlertid gået et skridt videre og indsnævrer det anvendelige rollebegreb til »an aspect of a role: »den relaterer til adfærd og aktiviteter og ikke rettigheder og pligter, videre karakteriserer den en bestemt kvalitet eller orientering ved denne aktivitet som vil være til stede i større eller mindre grad i samfundets forskellige institutionaliserede roller.«²⁵ Det er ikke Barths formål med denne begrebsindsnævring at fremhæve de psykologiske faktorer som kilde til potentiel foretagervirksomhed, snarere søger han at komme så tæt på foretagerens egentlige innoverende og profitskabende gøremål.

I fremhævelsen af præstationsprincippet og rollebegrebet (»aspect of a role«) har man bevidst nedprioriteret holdningsvariable: verdensanskuelse, forretningsmoral og etik, som determinerende for økonomisk adfærd. Derimod anses det for betydningsfuldt i analysen at gå ud fra det sociokulturelle miljø som et aktivt element; begreberne social herkomst (rekruttering), status og karriere bliver derfor af tungtvejende betydning.²⁶

Rekrutterings- og mobilitetsanalyser interesserer sig for fra hvilke sociale lag og hvilke erhvervsgrupper og geografiske lokaliteter foretagerne kom fra og for at få andre sider af årsagsforholdene trukket frem, må de vigtigste rekrutteringsdeterminanter uddannelse og ægteskab ikke udelades. Status- og karriereundersøgelser samler sig om foretagernes selvforståelse og samfundssyn: var karrieren og etableringen som foretager et mål i sig selv eller blot et middel til at nå en højere social position og dermed større social prestige?

Baggrunden for tilgangen til foretager-

21. D. McClelland: »The Achievement Motive in Economic Growth«, i B. Hoselitz & W. E. Moore, eds.: *Industrialization and Society* (UNESCO 1970) p. 74-6.

22. Cochran i *EEH*, 2. ser. 3, 1965-66, p. 27-28.

23. R. Braun: »Zur Einwirkung sozio-kultureller Umweltbedingungen auf das Unternehmepotential und das Unternehmerverhalten«, i *Wirtschaft- und Sozialgeschichtliche Probleme der Frühen Industrialisierung*, Historische Komm. zu Berlin, bd. 1, 1968, p. 263-264.

24. Th. C. Cochran: »Historiker und Rollentheorie«, i H-U. Wehler, hrg.: *Geschichte und Soziologie* (Köln 1972).

25. Frederik Barth: »The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway« (Universitetsforl. 1963) p. 6.

26. F. Redlich (1964) p. 143-146. »Change and the Entrepreneur« (Harvard 1949).

gruppen bør følges op af en indsigt med den etablerede foretager og frem for alt udviklingen inden for foretagerfamilien: hvor befindt sønnerne og sønnesønnerne sig og igen deres børn, forblev de i den familieejede virksomhed, indenfor branchen, en anden branche eller trådte de helt ud af det aktive erhvervs-liv, hvorhen og hvorfor? Tre-generationsmodellen anses som minimal afgrænsning hvis man med en vis sikkerhed skal kunne sige noget om videreførsel af forretningstalent og andre psykologiske evner fra familiemedlem til familiemedlem. De mest påkrævede data for hver enkelt foretager bliver derfor uddannelse, livslængde, alder ved opnåelse af en foretagerposition, alder når man trak sig tilbage, almene karrieredata og finansieringsforhold.

Der er få danske undersøgelser af foretagerne som social gruppe, dog foreligger der en systematisk analyse af de industrielle foretagere i Odense 1870 til 1875 omfattende ca. 100 personer²⁷. For Odense med dens mange mindre industrier og få større aktieselskaber, var det håndværkerne og købmændene som på forskellig vis prægede industrien. En del håndværkere havde drevet det til en mindre virksomhed, mens andre fungerede som driftsledere eller bestyrere i de større selskaber. Købmændene udmærkede sig ved en mangfoldighed af kontakter der kom industrien til gode. De var repræsenteret i de fleste store industribedrifter og pengeinstitutternes bestyrelser foruden en del andre organisationer og foreninger med forbindelse til industrien. Derudover leverede de en stor del af industriens langsigtede fremmedkapital; betegnelsen »købmandskapitalisme« som et stadium mellem håndværk og industri rum-

mer derfor mange af udviklingens socio-økonomiske træk.

Indtil nu har jeg hentydet til foretageren som en del af den økonomiske udvikling uden nævneværdigt at berøre det sociopolitiske subsystem, at der desuagtet forekommer en overlapning (»spill-over«) fra det økonomiske til det politiske skulle være en given ting. Foretagernes ressourcer, deres placering i og kontrol med foreninger og organisationer blev i høj grad brugt til at stille krav til den førte politik på det lokale såvel som på det nationale plan. Politisk indflydelse og organisationsdannelse forudsætter en vis social kohæ-sion, der igen afhænger af to sæt præmisser:²⁸ a) udviklingen af et etos, en kultur særegen for kapitalistklassen (»industrial bourgeoisie») b) en bevidst eller ubevidst historisk nødvendighed for solidaritet indenfor klassen/gruppen, en slags forsvarsmekanisme rettet mod det øvrige samfund, hvis struktur man allerede havde ændret.

Endnu et aspekt der overskred skillelinien mellem det økonomiske og det sociopolitiske og desuden satte fokus på konfrontationen mellem samfundets sociale grupper og klasser, var managementfunktionen med dens komponenter af organisatorisk innovation og social kontrol²⁹ i selve virksomheden, men også udenfor denne ved blandt andet at sammenkæde managementgruppens idealer og ideologier med sociopolitiske mål.³⁰

B. Arbejderklassen i det industriel-urbane system

Til forskel fra almindelig byhistorie giver studiet af urbanisering og urbanisme en dybere indsigt i det indbyrdes forhold mellem en

27. Flemming Mikkelsen: »En socioøkonomisk analyse af den industrielle foretagergruppe i Odense o. 1870« (utrykt speciale Kbh. Uni. 1973). Metodisk interesse har også Erik J. Hansen: »De administrerende direktørers sociale oprindelse«, i Sociologiske Medd., 9-10. ser., 1964-65.

28. J.-F. Bergier: »The Industrial Bourgeoisie and the Rise of the Working Class 1700 1914«, i The Fontana Economic History of Europe, bd. 3, p. 415.

29. J. Kocka: »Management und Angestellte im Unternehmen der Industriellen Revolution i R. Braun u.a., herg.: Gesellschaft in der industriellen Revolution (Köln 1973) S. Pollard: »The Genesis of Modern Management« (Lond. 1965).

30. Peter N. Stearns: »Die Herausbildung einer sozialen Gesinnung im Frühindustrialismus«, i KZfSS, Sonderheft 16/1972, p. 335-36.

voksende befolkningskoncentration og udviklingen i sociale organisationer, strukturer og social adfærd. Det bliver derfor også en ekskurs i subkulturer og dermed arbejderklassens livsbetingelser og livsrytme, som de formede sig mellem maskinerne på fabrikken og i dagligdagen i hjemmet.

Som et første trin til en strukturering af problemstillingerne kunne man tænke sig følgende kriterier:³¹

- a) Migrationsprocessen land-by: Emigrationsrådets sociale struktur og migrationsbefolkningens sociale sammensætning. Det modtagne områdes sociale struktur og de produktions- og autoritetsformer den indvandrede arbejder indgik i. Relationerne mellem emigration og immigrationsområdet. Indvandrerbefolkningens alder- og kønsfordeling. Pendling mellem land- og byområder.
- b) Den kulturelle og sociale assimilation, tilpasning og protest: Forbindelsen mellem indvandringmønstret, de interne byvandringer, arbejdspladsskift og den sociale mobilitet. Mulighederne for at visse grupper forblev socialt isoleret i og med at deres livschancer indskrænkedes og de udviklede et statisk livssyn (jvf. fattigkulturens karakteristika). Modsat kunne man fremhæve fremkomsten af en klassebevidsthed som en bevidsthedsudvidelse svarende til overgangen fra det lokale (rurale) til det større kosmopolitiske urbane system forskellig fra by til by alt efter graden af urbanisering.

Under hensyntagen til perspektiverne i den biografiske metode og skildringen af hver-

dagslivets rytme, kunne migrations- og assimilationsprocessen indfanges ved en udvælgelse af vigtige problemstillinger indenfor arbejdslivet d.v.s. arbejdspladsen og det socio-kulturelle system forstået som familien, barndommen, ungdomskulturen og alderdommen for afslutningsvis at se på organisations- og foreningsdannelsen som et bindeled mellem individ og samfund, hvorigennem sociale spændinger kanaliseredes.³²

Jeg har ikke i de efterfølgende afsnit i nævneværdig grad inddraget de sparsomme danske undersøgelser om arbejdslivet og det socio-kulturelle miljø (bemærk derfor note 32), men stræbt efter, som formuleret af Edvard Bull,³³ at »vække fantasien, antyde problemer som bør undersøges og opstille hypoteser som bør prøves«.

Arbejdslivet

Arbejdslivet afgrænser sig på disse sider til hvad man kunne kalde fabrikssystemet analyseret som et socio-teknisk system, indenfor hvilket det enkelte individ søger en balance mellem de krav arbejdsituationen stiller og de mål arbejderne sætter sig som enkeltindivider og som gruppe.

Dette udgangspunkt gør det muligt at opstille nogle retningslinier til videre efterforskning: a) Virksomhedens interne arbejdsdeling d.v.s. studiet af erhvervs- og funktionsdifferentieringen og arbejderens indbyrdes sociale skel, b) De informelle arbejdergrupper og arbejderkollektivets mål og holdning, især hvor det drejer sig om forholdet til de forskellige organisatoriske-bureaukratiske kontrolorganer herunder autoritetsfunktionerne, c) Interak-

31. De følgende problemstillinger omkring urbanisme og subkultur udspringer af en del nyere historisk og samfundsvidenskabelig litteratur: Stephan Thernstrom & Rich. Senneth, eds.: »Nineteenth-Century Cities. Essays in the New Urban History« (New Haven, 1969).

32. Reinhard Lund: »Danske undersøgelser inden for arbejdslivet siden 1870-Motiver, emner og metoder« (Socialforskningsinstituttet, Studier nr. 1, Kbh. 1962). John Westergaard: »Scandinavian Urbanism« (Kbh. 1966). Ove Hornby and Gunnar V. Mogensen: »The Study of Economic History in Denmark. Recent Trends and Problems«, i Scandinavian Economic History Review, 1974, vol. I. G. V. Mogensen m.fl.: »Socialhistorie. Kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890« (Kbh. 1975). Per Boje: »Det industrielle miljø 1840-1940. Kilder og litteratur« (Kbh. 1976).

33. E. Bull: »Arbejdermiljø under det industrielle gennembrudd« (Oslo, 1958).

tionen mellem arbejdspladsen og det omgivne politiske og sociokulturelle system.³⁴

Med den teknologiske udvikling fulgte en stigende differentiering og specialisering i virksomheden, hvorved antallet af fag og arbejdsprocesser steg.

Afstanden mellem faglærte og ufaglærte arbejdere, mellem dem der arbejdede som maskinister og montører og dem som blev antaget fra dag til dag er en kendt sag, men som antydet kun en del af fabrikkens hierarkiske socialstruktur. Arbejdsdelingen og dermed de mange arbejdsfunktioner var imidlertid med til at forøge arbejdernes indbyrdes sociale skillelinier i overensstemmelse med kriterier som indkomst, indkomstens regelmæssighed, uddannelsesniveau, karrieremuligheder, arbejds- og kontrolfunktioner og ikke mindst erhvervets sjældenhed.³⁵

Virksomhedens interne statussystem er en del af bedriftens formelle sociale organisation hvor konflikter klassificeres som henholdsvis rolle- og statuskonflikter. Derudover kan man tale om en informel gruppedannelse, der ikke alene udspringer af kooperationsformen, men er afhængig af indbyrdes sympati, gensidige interesse udenfor arbejdstiden (sport, politik, litteratur o.l.) og fælles interne behov så som hjælpeydelse, information etc.³⁶

Den socio-tekniske differentiering og deraf udsprungne konflikter bør ikke overskygge det egentlige og fundamentale modsætningsforhold, mellem på den ene side virksomhedens underordnede, arbejderkollektivet, og på den anden side repræsentanterne for det teknisk-økonomiske system, bedriftsledelsen. Bevidsthedsmæssigt er arbejderkollektivet et udtryk for hvorledes arbejderne opfattede sig

selv i forhold til de andre, »hvem er vi – hvem er de andre – og hvad skiller os fra de andre?«? Opfattede arbejderne sig som en homogen enhed i konstant opposition til ledelsen eller var der øjeblikke man stod sammen? Skelnede arbejderne mellem grupper i administrationen og ledelsen og hvordan stillede de sig til arbejdere der gik over til at blive formænd og værkførere?³⁷

Arbejderkollektivet som social gruppe skal primært ses i relation til andre grupper og i sin indre solidaritet. Det bliver derfor et spørgsmål om kollektivets indre sammenhold og deraf afledte magtstilling overfor ydre faktorer både når det drejede sig om kollektivets protesterende holdning, men også selv samme konflikters styrkende eller svækkende indvirkning på arbejderkollektivets gruppestruktur.

Statusposition, informelle grupper og arbejderkollektiv kan anskues som et forsøg på fra arbejderside at tilpasse sig og modvirke fabrikkens organisationsopbygning samt dens autoritets- og kontrolbestræbelser.³⁸ På bedriftsniveau er det muligt at sondre mellem tre former for kontrol: belønning, sanktioner og arbejdsnormer. Under den tidlige industrialisme, da arbejderne endnu ikke havde vænnet sig til fabriksdisciplinen og stræben efter indkomstmaksimering, var den personelle kontrol dominerende. For eksempel overførte man sine steder hjemmearbejdets familiekarakter og håndværkets mestertradition til industrien, men for det meste udøvedes kontrollen af formænd, værkførere og værk mestre. Den teknologiske udvikling og arbejdsdelingen førte ikke desto mindre til at et hierarkisk kontrolsystem voksede frem, der i første række rettede sig ind efter virksomhe-

34. Jvf. følgende oversigtslitteratur S. R. Parker a.o.: »The Sociology of Industry« (Lond. 1967). Tom Burns, ed.: *Industrial Man* (Penquin, 1969). T. Segerstedt och A. Lundquist: »Människan i Industrisamhället, I, II« (Stoch. 1952). Visse kapitler i Georg Homans: »Menneskegruppen« (dansk udg. 1966). J. T. Ward: »The Factory System«, vol. I: Birth and Growth; vol. II: The Factory System and Society (Lond. 1970), kildesamling med en fyldig bibliografi. F. Fürstenberg, hersg.: »Industriesoziologie I« (Berl. 1966).
35. W. Fischer: »Innerbetrieblicher und soziale Status der frühen Fabrikarbeiterschaft«, i Fischer/Bajor, hersg. 1967, p. 219–50. G. H. Hardach: »Der soziale Status in der Frühindustrialisierung« (Berl. 1969).
36. Leo Uhen: »Gruppenbewusstsein und informelle Gruppenbildungen bei deutschen Arbeitern im Jahrhundert der Industrialisierung« (Berl. 1963).
37. Sverre Lysgaard: »Arbejderkollektivet« (Oslo 1961).
38. Jvf. note 14. Derudover kan anbefales S. Pollard: »Die Fabrikdisziplin in der industrielle Revolution«, i Fischer/Bajor, 1967, R. Bendix: »Work and Authority in Industry« (New York, 1956).

dens forskellige tekniske arbejdsfunktioner. Fremkomsten af en teknikergruppe var med til at fratage arbejderne en del af deres tidligere arbejds- og kontrolmuligheder. Der skete med andre ord en udvikling fra hvad man kunne kalde en personel kontrol til en objektiv kontrol, hvor der ikke så meget blev lagt vægt på den direkte personlige overvågning, men mere på en strukturel kontrol uden negative sanktioner (pengestrafte, fyring), men mere belønninger i form af højere løn ved ekstraarbejde, præmier, akkordarbejde og bonus, en udvikling der passede godt til arbejderens stigende forbruger- og statusbevidsthed.

Fremstillingen har indtil videre kredset om de fundamentale objektive og subjektive strukturer og institutioner hvis beskrivelse stiller fordringer om systematisering og eksplisit begrebsdannelse. Dette må dog ikke foranledige en til at glemme de sider af fabrikslivet, der ikke umiddelbart passede ind i de anførte rammer, men som alligevel betød meget for den enkelte arbejder og er med til at formidle noget af den stemning og atmosfære der herskede på arbejdspladsen: hvilke øgenavne gav man hinanden, fortalte man historier og hvad gik de ud på (formål og funktion), sang man under arbejdet, hvordan modtoges de nye på arbejdspladsen, hvordan indrettede man sine pauser, tog man sine børn med på arbejdet, etc., etc.

Disse og mange andre eksempler kan forekomme perifere men det skal slås fast at det ofte er via fortolkningen af disse situationer og stemninger at man når frem til en kortlægning af de mere grundlæggende processer.

Det sociokulturelle miljø

Familien vil i det følgende blive benyttet som fundament for en strukturering og forklaring af hverdagslivet og i videre forstand det socio-

kulturelle miljø herunder opdragelsens, ernæringens, konsumtionens, fritidens, boligens og kvarterdannelse sociale funktion. Desuden spillede familien en aktiv rolle i enkeltindvidernes samfundsmæssige placering, kvindefrigørelsen, ungdoms- og alderdomskulturen og som bindeled mellem individet og samfundets kollektive manifestationer, det vil her sige arbejderbevægelsens organisationsdannelse og foreningernes indre liv og udadrettede politiske aktiviteter.³⁹

Ændringerne i arbejderfamiliens funktionsmønster og sammenhold under overgangen til det industriel-urbane system er blevet gjort til genstand for umiddelbart modstridende tolkninger.

Den marxistiske teori betoner arbejderfamiliens fragmentering gennem udbygningen under industrialismen. E. P. Thompson har i sin »The Making of the English Working Class« formuleret det på følgende vis, »each stage in industrial differentiation and specialisation struck also at the family economy, disturbing customary relations between man and wife, parents and children, and differentiating more sharply between »work« and »life«.⁴⁰

Heroverfor står den revisionistiske teori der, modsat desorganisationstesen, fremhæver familiestrukturens stabilitet og de intensive slægtskabsforbindelser. N. J. Smelser⁴¹ har gjort opmærksom på familieenheden i Lancshires tekstilindustri (1770–1840), mens M. Anderson⁴² har vist, at ved indvandringen til Lancshires tekstildistreter og i tilpasningen til de industrielle arbejdsforhold, spillede familien en aktiv rolle.

Rene Königs »desintegrationstese«, eller »tesen om den isolerede kernefamilie« centrerer sig om moderniseringstendenserne i det industrielle samfund med dets høje grad af geografisk og social mobilitet.⁴³ Den sociale differentieringsproces bevirkede at kernefa-

39. Litteratur ang. den historiske familieforskning se Tinne Vammens artikel i Fortid og Nutid XXVII, 2.

40. Thompson (Lond, 1963) p. 416.

41. Neil J. Smelser: »Social Change in the Industrial Revolution. An Application of Theory to the Lancashire Cotton Industry 1770–1840« (Lond. 1959).

42. M. Anderson: Family Structure in Nineteenth Century Lancashire« (Camb. Univ. Press. 1971).

43. G. Schwägler: »Sociologie der Familie« (2. ausgb., Tübr. 1975), p. 151–53.

milien blev gjort uafhængig af slægtskabssystemet i og med, at samfundet overtog mange af familiens opdragelses- og uddannelsesopgaver, økonomiske hjemmeaktiviteter, samt velfærds- og socialfunktioner. Dermed indskrænkedes familiens funktioner sig til reproduktion og børneforsorg og videre kom kernefamilien til at fremstå som basis for en selv-centrering og jeg-udfoldelse, der ses i konsumtionsvanerne og i opfattelsen af ægteskabet som et kærlighedsforhold.

Hvorvidt Königs argumentation, der alene sigter på nogle almene ikke klassespecifikke tendenser, specielt gjorde sig gældende for arbejderfamilien kan betvivles. De nære slægtskabsbånd skulle have været og er mere fremherskende i arbejderfamilien end i middelklassefamilien hvis sociale netværk mere var baseret på venskabsforbindelser.⁴⁴

Til støtte for disse overordnede problemstillinger og teoribygninger ligger en række opgaver som jeg vil søge kort at skitsere.

Den dominerende sociale familiestruktur i arbejderklassen må siges at være kernefamilien med mand, hustru og børn, men der fandtes afvigelser herfra især hvis familiecyklus-perspektivet inddrages i analysen. F.eks. kan nævnes den ugifte kvinde med børn eller den ufuldstændige kernefamilie hvor faderen savnedes, fordi han enten helt havde forladt hjemmet eller var taget bort for en kortere eller længere periode for at søge arbejde. Familien eller husstandens sammensætning kunne også påvirkes af om ugifte og til tider også gifte børn for en tid, med henholdsvis hustru og mand, blev boende hjemme. Eller man optog en eller flere logerende for at afhjælpe en betrængt økonomisk situation.

Der var som antydnet en forbindelse mellem den sociale familiestruktur og familien som en økonomisk forbrugerenhed. Som hovedregel modtog husstanden sin væsentligste indkomst fra mandens arbejde, men i mange tilfælde

var det nødvendigt at hustruen havde udearbejde og/eller at børnene hjalp til med økonomien ved at tage småjobs og bypladser. Børns fabriksarbejde var i relation hertil perioden igennem af mindre betydning. Familiens økonomiske status var ikke kun afhængig af indkomstens størrelse men ligeledes dennes regelmæssighed, mulighederne for overtids- og ekstraarbejde, for endelig ikke at glemme adgangen til at opnå lån og kreditter i arbejdsløsheds- og sygdomsperioder.

Den direkte opdragelse af børnene i familien lå som et resultat af arbejdsdelingen hos moderen, der i mange tilfælde p.g.a. ude- eller hjemmearbejde måtte overlade en betydelig del af husarbejdet og børnepasningen til de større børn eller nærtboende slægtninge. Men også skoletiden hvor børnenes entydige forældre- og miljøtilknytning blev brudt er relevante som en del af barnets statusspecifikke opdragelse og socialisation. For yderligere at kaste lys over barndommen som en bestemt livsform, dens udfoldelsesmuligheder og begrænsninger, kan det være betydningsfuldt bl.a. at medtage studiet af den offentlige politik overfor børn og børnearbejde, oprettelsen af børnehjem og asyler, børnelitteratur, legetøj og børns fysiologiske og psykologiske udvikling.⁴⁵

Udenfor hjemmet var det problemerne omkring faderens, moderens og børnenes omgangskreds der bør trækkes frem: hvilke sociale grupper havde man forbindelse med, hvor og hvornår traf man hinanden og hvilken funktion opfyldte disse kontakter? Hvor udbredt var de og kan man tale om et decideret lokalt beboerfællesskab til sikring af familiens eksistens i økonomiske og sociale krisetider.

Boligens indretning dens socialgeografiske beliggenhed og familiernes flyttemønster er i denne forbindelse vigtige at få med. Nyere svensk byetnologisk litteratur kan i så henseende give nyttige metodiske oplysninger.⁴⁶

Strukturændringerne i familien, blandt an-

44. H. Holten m.fl.: »Familien i klassesamfundet« (Oslo, 1975).

45. C. J. Sommerville: »Toward a History of Childhood and Youth«, i Rabb and Rotberg, 1971.

46. Hellspong/Löfgren: »Land och stad« (Lund 1974). Sven B. Ek: »Nöden i Lund« (Lund, 1971). Samme: »Stadens födelse« EsL'v, 1967). Åke Daun: »Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring« (Stoch. 1974).

det forårsaget af en stigende realløn og et faldende antal børn, var med til at forandre kvindens stilling i hjemmet og i samfundet.⁴⁷

Ægteskabet satte imidlertid visse grænser eller ligefrem reducerede arbejderkvindens nye frihedsnormer både økonomisk og socialt for havde udviklingen ført til ændringer i kvindens samfundsmæssige placering og holdning, var dette ikke i samme grad overgået manden. Kvinden måtte koncentrere sig mere om familiens efterhånden færre børn, hendes stilling var ikke længere på fabrikken men i hjemmet. Men også i familien undergik kvindens rolle en ændring som kunne tilskrives hendes tabte status overfor manden. Den tidligere dominerende plads i budget- og husholdningsplanlægningen samt børneopdragelsen var gået tabt og de før ægteskabet indvundne forventninger om bredere sociale kontaktflader og mere frihed kom ikke til deres ret, man kan endog tænke sig til en forværing af kvindens mentale tilstand.

For yderligere at få indblik i sider af kvindens og arbejderungdommens ændrede jeg-opfattelse og frigørelse, vil jeg referere til nogle synspunkter af den amerikanske historiker Edv. Shorter.⁴⁸

Denne har søgt at forklare den tiltagende seksuelle aktivitet/frigørelse blandt yngre mennesker i Europa i sidste halvdel af det 19. århundrede, som en følge af kapitalismens frie markedsøkonomi. Med industrialismen og urbaniseringen fulgte også fremvæksten af en kohærent arbejdersubkultur. For det enkelte individ ledte kapitalismen til en normændring i form af en instrumentel holdning og individualisering hvis kerne var antiautoritær både når det gjaldt forholdet til familien og princi-

palen. Selvstændighedsgørelsen hang sammen med arbejderfamiliens mange børn der vanskeliggjorde et effektivt opsyn, bylivets særlige omgangsformer, de øgede muligheder for at tjene egne penge i en tidlig alder, og arbejderungdommens uddannelse hvor rudimentær den end kunne være indeholdt elementer af logik og rationalitet blot andre ord for selv-kontrol, autonomi og selvhævdelse manifesteret i de førægteskabelige seksuelle forhold, drikkeri og statussymboler (klæde-dragten, tobaksnydelse).

Fremvæksten af en ungdomskultur som i vore dage er blevet til en decideret kultdyrkelse af ungdom, sundhed, virilitet og livet sætter alderdommen i et egenartet perspektiv. Det er diskutabelt om man kan tale om en særskilt alderdomskultur, alene en alderdommens historie vil kunne give svaret.⁴⁹ I det følgende vil jeg søge at skitsere nogle temaer omkring alderdom-sygdom og død, situationer i hverdagen der med den tyske filosof Karl Jaspers ord betegnes som »borderline experiences«, med de følger det har for det enkelte individ, for samfundets holdning og dermed institutionaliseringen af denne aldersgruppes livsbetingelser.

Det at blive gammel er i de industrialiserede vestlige lande ensbetydende med tab af status. Den tidsmæssige overgang til alderdommen kan være forskellig for henholdsvis kvinden og manden. For kvinden kunne tiden hvor børnene forlod hjemmet, og eventuel tab af forsørger, og for mandens vedkommende, overgangen til lettere arbejde – hvis arbejdsmarkedets struktur muliggjorde dette – indevarsle den kommende alderdom. For arbejderklassen stod dette tidsafsnit og alderdommen i lyset af en truende fattigdom og social

47. En fyldig kommenterende bibliografi er S. B. Kanner: »The Women of England in a Century of Social Change, 1815–1914«. Bemærk desuden P. N. Stearns: »Working-Class Women in Britain 1890–1914«, som jeg i det væsentligste har bygget mit afsnit op omkring, begge i: »Suffer and Be Still«, ed. M. Vicinus (Bloomington Indiana Univ. Press, 1972).

48. Edv. Shorter: »La Vie Intime«, Beiträge zu seiner Geschichte am Beispiel des kulturellen Wandels in den bayerischen Unterschichten im 19. Jahrh., i KZfSS, Sonderheft 16/1972, og samme: »Illegitimacy, Sexual Revolution, and Social Change in Modern Europe«, i Rabb & Rotberg, 1972.

49. Alderdommen i et sociologisk perspektiv se Berger & Berger: »Sociology: A Biographical Approach« (Penguin Books, 1976) kap. 16 og G. Rose: »The Working Class« (Lond. 1968) p. 86–90. Den historiske litteratur er meget sparsom, bemærk imidlertid P. Stearns værk, »Old Age in European Society« (Groom Helm, 1976) som jeg endnu ikke har haft mulighed for at gennemlæse, og ikke at forglemme P. Aries: »Western Attitudes toward Death from the Middle Ages to the Present« (London 1974).

isolation; var det indgangen til en tilværelse i fuldkommen ledighed eller samlede man sig om forskellige aktiviteter og interesseområder?

Med alderdommen fulgte som regel også sygdom og dermed en tilstand af afhængighed og indlæring af en sygdomsrolle som den enkelte dels personligt skulle acceptere og dels overbevise sin omgangskreds om især familien. En lignende problemstilling gjorde sig på sin vis gældende for den person der var ved at dø: hvorledes opfattedes situationen af den døende, og af hans eller hendes pårørende, i og med at erkendelsen om den fremadskridende død blev mere og mere nærværende for alle parter? Heri indgår tillige de forskellige ceremonier som er en del af selve dødsprocessen og begravelsen.

Det sociopolitiske miljø

Organisationstendenserne i arbejderklassen fra slutningen af det 19. århundrede og fremefter kan tolkes som udtryk for en kollektiv bevidstgørelse, offentlig meningstilkendegivelse samt fremtræden og forstærkelse af individuelle- og gruppeinteresser hvis samlede sigte var at forbedre arbejderklassens samfundsmæssige status. Arbejderklassens foreningsdannelse skulle udadtil påvirke samfundet i en social, kulturel og politisk retning jævntidig med, at den indadtil på mange forskellige områder fik betydning for enkeltindividet, familien og forholdene på arbejdspladserne.

Nogle referencerammer for studiet af arbejderbevægelsens sociokulturelle og sociopolitiske baggrund er blevet fremlagt af andre⁵⁰, i stedet vil jeg koncentrere mig om hvad der kunne kaldes foreningernes (fagforeninger, partier, Kooperationer, sport- og kulturforeninger) indre liv. Herved forstår jeg de forskellige former for socialt samvær, der blev arrangeret fra foreningernes side, lige fra politiske mødeaftener, fester, udflugter og til

demonstrationer, båret frem af sange, viser, danse, lege, sportsaktiviteter og ikke mindst oplysningsvirksomheden, en kommunikationsproces, »hvor arbejderklassens hverdagskultur brydes med arbejderbevægelsens normative kulturfremstød og kulturopfattelse«. ⁵¹

Til det »indre liv« hører også fagbevægelsens bureaukratisering, ledernes professionalisering og instrumentale holdning, der i sig selv elementerne til et oligarki. Denne fokuseren på forholdet mellem de ledende og de ledte, gør det nødvendigt at vide noget om a) hvorledes lederne vurderedes af medlemmerne, b) hvorledes de blev udvalgt og c) ledernes udadrettede aktiviteter, herunder deres plads i det lokale politiske system og den lokale planlægnings- og beslutningsproces.

En væsentlig del af det sociopolitiske miljø var de sociale protestformer strejker, opløb og demonstrationer, der tjente som redskaber for arbejderne utilfredshed og krav om forandringer i hverdagen. Mikroanalysens opgave begrænser sig i dette tilfælde ikke alene til at levere et detaljeret kildemateriale. Dens egenverdi ligger i, at den kan give et grundigt indblik i konflikternes baggrund og forløb, konfliktparternes sociale sammensætning, konflikternes strukturelle fundament forstået som de influerende socioøkonomiske makrofaktorer og endelig de protesterendes inderste motiver og deres midlers målrettedhed.⁵²

Ved at gøre de sociale protester begivenheds- og livsnære for læserne og dermed interessante og forståelige håber jeg, at der vil blive løst op for det tabu sociale konflikter er behæftet med for derved at skabe en konfliktbevidsthed, der forstår konflikter som rationelle handlinger, normale og funktionelle i et samfund under konstant udvikling.

På baggrund af afsnit II:B ses det tydeligt at de senere års fornyede interesse for arbejder-

50. Gerd Callesen: »Lokalhistorien og arbejderbevægelsen«, i Fortid og Nutid, bd. 26, heft 4, 1976.

51. F. Hemmersam: »Tysk debat i 1920'erne om arbejderkultur«, i UNIFOL, 1974, p. 88. V. L. Lidtke: »Die Kulturelle Bedeutung der Arbeitervereine«, i G. Wiegelmann, hersg. (Gött. 1973). En interessant detailanalyse er C. Anderson, red.: »Strejk. Strejker och strejkvisor 1873–1909« (Stoch. 1974).

52. H. Volkman: »Wirtschaftlicher Strukturwandel und Sozialer Konflikt in der Frühindustrialisierung«, i KZfSS, Sonderheft 16/1972, p. 550–53.

klassens og arbejderbevægelsens historie kun i et ringe omfang har øget vor viden om arbejdernes dagligdag og levevis. Derfor anser jeg det for tvingende nødvendigt at bygge videre på det grundlæggende arbejde som iværksattes i 30'erne og 40'erne fra Institut for Historie og Samfundsøkonomi med hovedvægten på Henry Bruun og Georg Nørregaards studier^{52a}, selvfølgelig under hensyntagen til en større grad af systematik og teori-dannelse i udvælgelsen, bearbejdelsen og fortolkningen af de mange data.

En fornyet indsats på disse felter vil kunne støtte sig til en udbredt positiv stemning i offentligheden om vedkommende og relevante forskningsresultater; forventninger som historikerne kun sporadisk har været i stand til at opfylde.

III. Om historiens brug og historiefaget i en legitimationskrise

Et af hovedformålene med de to første afsnit har været et forsøg på en integrering af et holdningsaspekt (»historisk identitet«), med nogle eksplicite metodiske overvejelser. De valgte metoder var lagt an på det faglige ego-centriske, uden i tilstrækkelig grad at henvende sig til de mennesker, hvis hverdag, er det egentlige forskningsobjekt. Typisk for dette er tilsidesættelsen af traditionel lokalhistorie til fordel for mikrohistorie som ren og skær metode. En prioritering der ikke tager hensyn til folks lokale identitet – den nære

historie – og det i en tid da folk er mere historieløse og hvor det må være en opgave, »at forme billedet af den lokale livsform som den har udviklet sig i tidens løb for på den vis at give folk et aktivt forhold til sin egen historie«.⁵³

Mikrohistoriens metodiske egenværdi betvivles ikke, men det skulle heller ikke være umuligt at arbejde sig frem mod en syntese af mikro- og lokalitetshistorie, der på den ene side opfylder forskerens metodekrav, pædagogens målsætninger, og på den anden side aktivt drager folk med ind i dette skabelses- og erkendelsesforløb. Forskellige igangværende og planlagte projekter peger i denne retning, nogle med mere vægt på selvstændige »følelige aktiviteter«, mens andre er mere centralt styret og rettet ind efter de forskellige forskeres og underviseres ønsker.

En egentlig klassificering af de forskellige gøremål er vanskelig, men et vist fællestræk for en del af disse består i indsamlingen af erindringsmateriale.⁵⁴

Fra NEU's side (Nationalmuseets etnologiske undersøgelser) er der iværksat et indsamlingsarbejde omkring »det forsømte århundrede fra o. 1870 til i dag«,⁵⁵ d.v.s. industrialismen og urbanismen. Det bærende kildemateriale er erindringer (erindringspassager) indsamlet fra et bevidst udvalg af meddelere, dertil kommer at også dagbøger, regnskabsbøger, billeder og film kan finde anvendelse. Indtil nu har man arbejdet med emnerne fritiden (lege, ferier, kolonihaver),

52a. H. Bruun: »Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil år 1900« Første del til ca. 1880 (Kbh. 1938). G. Nørregaard: »Arbejdsforhold indenfor dansk håndværk og industri 1857–1899« (Kbh. 1943).

53. Dugnad. Tidsskrift for etnologi, 3–1976, temahæfte om etnologi og lokalhistorie, p. 31. Den voksende interesse for at bevare den lokale identitet og det lokale samfund spores også i et voksende antal lokalsamfundsstudier f.eks. L. Launsø og G. V. Mogensen: »Danske lokalsamfundsstudier« (Socialforskningsinstituttet, Studier 29, 1973). B. Bjerring m.fl.: »Lokalsamfund, udvikling eller afvikling« (Sydjysk Un Esbjerg 1974). G. V. Mogensen m.fl.: »To byer i Odsherred« (Socialforskningsinstitut medd. 12, 1975). J. Sundbo: »Lokalsamfundet i defensiven?« (Kbh. 1972), interessant er desuden to bøger, hvis forfattere som mål har at aktivere befolkningen, Gunnar Sillen: »Stiga vi mot ljuset. Om dokumentation av industri- och arbetarminner« (Malmö 1977), Sven Lindquist: »Gräv dör du står. Hur man utforskar ett job« (Stockh. 1978).

54. En redegørelse for det danske erindringsmateriale se F. Mikkelsen: »Arbejdererindringer. Nogle kildekritiske og metodiske betragtninger«, i Fortid og Nutid, bd. 26, hæfte 4, 1976. Historiografisk kan indsamlingen/anvendelsen af erindringsmaterialet placeres under udtrykket mundtlig historie (»oral history«), jvf. Dagfinn Slettan: »Mundtlig historie. Utvecklingslinjer og muligheter« (kommer i Tidsskrift for arbejderbevægelsens historie, nr. 1, 1979).

55. B. Stoklund: »Europæisk etnologi mellem »Skylia og Charybdis«, i F. & N., 24, hæfte 6 1971, p. 670, og »Det Forsømte Århundrede« (Arv og Eje 1976).

boligen og børns opdragelse. Videre er der planer om en lang række spørgelister om forholdene på arbejdspladsen, strækkende sig fra lære- og arbejdsdrengens vilkår over svendertilværelsen, arbejdsprocesserne, omgangsformerne til arbejdskonflikter. Spektret er omfattende, men indsamlingsmetoden (spørgelister) er behæftet med nogle svagheder, som til en vis grad skal tilgodeses gennem en parallel indsamling af hvad der normalt forbindes med ordet erindring, nemlig en levnedbeskrivelse, som strækker sig fra den tidlige barndom til den sene alderdom. Herved opnåes at mobiliteten og skæringerne i det enkelte menneskes liv kommer frem og ikke kappes over, som netop spørgelismetoden kan have en tilbøjelighed til. De meddelere og erindringskriverere man i første række sigter på er socialt set arbejderne, men dernæst kan det have en kildekritisk værdi at medtage andre samfundsgrupper (ingeniører, teknikere, fabriksejere) i undersøgelserne.⁵⁶

Et andet projekt, »Industrialismens bygninger og boliger«, under Statens humanistiske forskningsråd, har taget den opgave op, systematisk at undersøge industri- og arbejdsmiljøet, »industrimenneskets hverdag, dets vilkår og levested«. ⁵⁷ Som en del af dette projekt – uden egentlig institutionel tilknytning – tegner sig de bestræbelser, der søger at få et kommende arbejder, håndværker og industrimuseum op at stå i Horsens. Ikke et almindeligt museum, men ifølge professor Otto Norn, »et arbejdende museum, hvor man f.eks. kan se litografier, skråtobak m.m. blive fremstillet . . . men også fortælle om de mennesker som betjente dem, om deres tilværelse og deres sociale kamp«. Intentionerne er at omegnens beboere skal deltage aktivt i museets arbejde, blandt andet har man til hensigt at kontakte »ældre horsensianere som kan berette om deres og deres forældres indtryk af industrialiseringen i Horsens«.

Anvendelsen af levnedbeskrivelser i folke-

skolens undervisning er sat igang af skolebibliotekar Grethe Ebbesen. Hun har med sine kommentarer til Axel Hansens erindringsbog, »Gennem livets skole i kedeldragt og kjole«, villet initiere de unge til at »gå ud« og interviewe de ældre mennesker dels for på nært hold at erfare og opleve historien og dels, for at opnå en vis forståelse generationerne imellem. Initiativet er prisværdigt, men der bør gøres forsigtigt til værks, erindringer er et sårbart materiale.

Erindringsmaterialet indgår også i de lokalhistoriske arkivers og de kulturhistoriske museers virke. Et interessant eksempel herpå er museumsinspektør Else-Marie Boyhus' (Lolland-Falsters Stiftsmuseum i Maribo) såkaldte »folkeforskningsprojekt«, en granskning i dagliglivet under besættelsen og de første efterkrigsår.⁵⁸ Boyhus fik ved brug af regionalradioen og den lokale presse etableret et større møde (»historisk samvær«), hvor besættelsestidens problemer diskuteredes igennem. Senere har en del studiekredse givet sig af med specielt husmoderens gøremål, og derigennem modtaget flere beretninger fortrinsvis fra kvinder, som jo ofte måtte bære de tungeste byrder. Andre grupper har gennemgået det skriftlige materiale der findes fra 40'erne i aviser, tidsskrifter tillige med restriktioner, forbud, begrænsninger, rationeringskort »og andet fra det offentlige der har med dagliglivet at gøre«.

Et lignende eksperiment er udgået fra Randers kulturhistoriske museum. Her har museumsinspektøren Allan Berg Nielsen samlet en gruppe arbejdsløse der, v.h.a. erindringer, aviser, film, billedmateriale samt udefra kommende foredragsholdere, søger at skrive fagbevægelsens historie i Randers, navnlig er man gået grundigt til værks overfor konflikten i 1925.

Som et sidste eksempel skal nævnes et svensk projekt, landsomfattende i sit mål, men med sit arbejde i det lokale søger at gen-

56. Jvf. C. E. Andresen, J. Burchardt, F. Mikkelsen: »Arbejdererindringer. Metode-kildekritik-indsamling-benyttelse« (Århus 1978).

57. K. Glamann: »Præsentation af et forskningsprojekt«, i *Industrialismens bygninger og boliger. Det industrielle miljø 1840-1940*, nr. 1, 1975, p. 3-9.

58. Interview ved Nan Henningsen: »Invitation til forskeren i os alle«, i *Samvirke* okt. 1976, p. 18-20.

skabe den enkelte bygd og dens menneskers historie. I forbindelse med et studiekredsarbejde (300 studiekredsledere med ca. 5000 deltagere) affattedes en grundbog »Bygd i forvandling«,⁵⁹ ligesom der mange steder udarbejdedes studiemateriale med lokalt indhold. Der blev fra lokal side spillet teaterstykker med historiske temaer, lavet udstillinger og man foranstaltede nedskrivning af erindringer. Desuden deltog den svenske radio og TV's undervisningsafdeling (TRU) i projektet. Alt i alt et efterlevelsseværdigt eksempel på hvorledes der fra lokal og central side kan samarbejdes på forholdsvis lige vilkår.

Med de berørte problemområder og modeller er der blevet lagt mere vægt på udviklingen og det nærværende end på enkelthederne og det fjerne, ud fra den antagelse, at kun de lange linier i historien kan forbinde fortiden med nutiden og fremtiden. Dette indikerer ligeledes, at historievidenskaben og historieundervisningens grundtanker og metode bør være i overensstemmelse med nutidens problemer og komplekse udviklingslinier, først da er der basis for at historiefaget kan legitimere sig, ikke i passiv forstand, men i en proces, der anskuer »historieforskningen som en menneskelig frigørelsesproces, där historikern uppgift är at identifiera de frigörande alternativen till det faktiskt skedda«.⁶⁰

Og hvor står vi så i dag? Der har i de sidste år været visse tilløb til en nyorientering indenfor den marxistisk inspirerede historieforskning i Danmark, men begrænsningerne og svaghederne har været og er stadigvæk

tydelige: diskussionen har haft vanskeligheder ved at komme ud over de ideologiske og filosofisk-erkendelsesteoretiske aspekter og som en følge heraf har man ikke kunnet forbinde teorien med empirien. Med andre ord, marxisterne har fra deres ideologiske ståsted og historieopfattelse omfortolket nogle historiske begivenheder og forløb men de har i det væsentligste bibeholdt den traditionelle forskningsmangel på systematik og metode. Den universitære venstrefløj har nok peget på mange forsømte forskningsområder men den er forblevet metodisk konservativ grænsende til det snæversynende. Derfor kan det ikke overraske at der hos flere af disse historikere ligger et naturligt ønske om, at »opgøret« mellem den »borgerlige« og marxistiske historieopfattelse ikke decideret behøver at få karakter af brud og konflikt men derimod af en kontinuerlig udvikling⁶¹.

En nyorientering af større rækkevidde har på den anden side fundet fodfæste indenfor områderne historisk demografi og økonomisk og social historie. Ikke på grundlag af en ændret historieopfattelse men snarere som et resultat af nogle nye temaer (familiestruktur, økonomisk vækst, indkomstfordeling) og i en søgning efter forskellige årsagssammenhæng via en teknisk-metodisk åbenhed i forbindelse med et integreret samarbejde historievidenskaben, kultur- og samfundsvidenskaberne imellem⁶². Og skal dette nybrud med effekt føres igennem overfor staten, skolen og offentligheden får mikrohistorien både en uadvendt legitimerende som indadvendt videnskabelig opgave.

59. Anmeldt i *Industrialismens bygninger og boliger*, nr. 1, 1975, af P. Strømstad, p. 47–8. Et tilsvarende dansk projekt forberedes og støtter sig på en i sept. 1978 udkommende grundbog »De nye tider. Hvordan industrialiseringen forandrede vores dagligdag«.

60. Citeret fra Bernt Schiller: »Samtidshistoria, objektivitet och perspektiv«, i *Økonomi og Politik*, 50. årg., nr. 4, 1976, p. 399. Et lignende forsvar for historiefaget se Wolfgang J. Mommsen: »Geschichte wird wieder wichtig«, i *Die Zeit*, nr. 18, 27 april 1973, p. 60.

61. K. K. Kristiansen og J. R. Rasmussen: »Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab«, i *F & N*, bd. 26, hefte 4, 1976, p. 532.

62. Eks. Hans Chr. Johansen: »Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede« (Odense 1975). Svend Aage Hansen: »Økonomisk vækst i Danmark« (1974). Gunnar V. Mogensen m.fl. »Socialhistorie« (1975).